

Turizm ve Gelir Eşitsizliği İlişkisinde Kuznets Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği

Orkhan ALILI (<https://orcid.org/0000-0001-5339-1429>), State Tourism Agency of the Republic of Azerbaijan, Azerbaijan; orkhan.alili@tourism.gov.az

Yağmur ÖZER (<https://orcid.org/0000-0003-1166-7479>), İstanbul Galata University, Turkey; yagmur.ozer@galata.edu.tr

Mehmet ERKAN (<https://orcid.org/0000-0001-7647-4534>), İstanbul Gedik University, Turkey; mehmet.erkana@gedik.edu.tr

Investigating the Validity of Kuznets Curve Hypothesis on Tourism and Income Inequality Relations

Abstract

The decline of social welfare policies in both developed and developing countries in the late last century has led to the issue of fair and equal distribution of income among all citizens being pushed into the background. When injustices in income distribution have become the biggest threat to social peace in today's world, in terms of economic and social benefits, tourism is considered one of the sectors supporting social and economic welfare with significant positive effects on employment generation and economic growth. However, controversy in the literature remains regarding the impacts of tourism on income distribution. We decided to analyse this impact by controlling the level of financial development and trade openness in both developed and developing countries, where the ratio of tourism revenues to national income is the highest. Using annual data from 1995-2018, the cointegration and causality analysis show the evidence that tourism impact on income distribution is dissimilar across developing and developed countries and the impact changes in different stages of sector development. The findings validate that the involvement of low- and mid-income countries' governments are crucial for fair distribution of tourism revenues through the community and coping with the issue.

Keywords : Tourism, Income Inequality, Panel Data Analysis.

JEL Classification Codes : L83, D63, C33.

Öz

Geçtiğimiz yüzyılın sonlarına doğru hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde sosyal refah uygulamalarının azalması, ekonomik büyüme sonucunda ortaya çıkan gelir artışının tüm bireyler arasında adil ve eşit bir şekilde dağıtımı konusunun geri plana itilmesine neden olmuştur. Gelir dağılımındaki adaletsizliğin toplumsal barışın en büyük tehdit unsuru haline geldiği günümüz dünyasında, ekonomik getiriler açısından, turizmin özellikle istihdam yaratma potansiyeli ve ekonomik büyümeye katkıları yönünden, önemli pozitif etkilere sahip olduğu kabul edilmektedir. Ancak turizmin gelir eşitsizliğine etkileri konusundaki tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Çalışmanın temel amacı, turizm gelirlerinin milli gelire oranının, en yüksek olduğu 50 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede turizm gelirlerindeki değişimin, finansal gelişme ve ticari açıklık kontrol değişkenlerini de dikkate alarak, gelir eşitsizliğine etkilerini, eş-bütünleşme ve Granger nedensellik testleri ile incelemektir. 1995-2018 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak yapılan ekonometrik tahminler, turizm gelirlerinin gelir eşitsizliğine etkisinin uzun dönemde hem gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında, hem de sektörün farklı gelişim evrelerinde değişiklik gösterebileceğini ortaya

koymuştur. Elde edilen sonuçlar özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde turizm gelirlerinin farklı gruplar arasında daha adil paylaşımı için kamu politikaları ve uygulamalarının önemli olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Sözcükler : Turizm, Gelir Eşitsizliği, Panel Veri Analizi.

1. Giriş

Küreselleşmenin etkisiyle ulaşım ve iletişim teknolojilerinde ortaya çıkan gelişmelerin küresel ilişkiler ağını yoğunlaştırması, harcanabilir gelir ve boş zamanın artması ile yaşam kalitesinin iyileşmesi durumu 20. yüzyılın başlarından itibaren uluslararası seyahatlerde hızlı artışların yaşanması ile sonuçlanmıştır (Kelly & Freysinger, 2000: 14). Bu ilerlemelerin olumlu bir sonucu olarak turizm, hızlı bir gelişme ve istikrarlı bir şekilde büyüme gösteren sektörlerden biri haline gelmiştir. Turizm sektörünün üretim ve tüketim boyutuyla toplumsal ve ekonomik yaşantıyı hem olumsuz hem de olumlu yönde etkilediği de bilinmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra kitle turizminin gelişmesi ile turizmin istihdam, ödemeler dengesi ve milli gelir üzerindeki etkilerinin artmaya başladığı, dolayısı ile turizmin ekonomik yönünün ön plana çıktığı görülmektedir (Çakır & Bostan, 2000: 35). Bu süreçte Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi önemli kuruluşların, "*birakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler*" görüşü ile ticaret engelleri kaldırılmaya başlanmış, uluslararası ticaret dış rekabet ortamına açılmış ve finansal serbestleşmeye yönelik ataklar ortaya çıkmıştır. Bu durumun turizm yatırımlarının artmasına neden olduğu, uygun ekonomik ortamın oluşmasına zemin hazırladığı ve turizm sektörünün de gelişmesine önemli katkılar sağladığı düşünülmektedir.

20. yüzyılın ortalarında 2,1 milyar dolar olan uluslararası turizm gelirleri 2018 yılına gelindiğinde 1448 milyar dolara yükselmiş, aynı dönemde uluslararası düzeyde turizm hareketleri ise 25,3 milyon kişiden 1,4 milyar kişiye ulaşmıştır. Bu süreçte turizmin ekonomi içindeki payının önemli ölçüde artış gösterdiği, bu kapsamda 2018 yılında seyahat ve turizmin küresel milli gelire toplam katkısının 8.8 trilyon dolara, küresel düzeyde istihdama katkısının ise 319 milyon kişiye yükseldiği görülmektedir (Travel & Council, 2018). Dünya Turizm Örgütü'nün tahminlerine bakıldığında ise uluslararası turizm varışlarının yıllık olarak ortalama %3,3 artış göstererek 2030 yılına kadar 1,8 milyar kişiye ulaşacağı ve bu hareketlerin özellikle Asya ve Pasifik, Afrika ve Ortadoğu ülkeleri gibi ekonomik açıdan gelişmekte olan turizm destinasyonlarına yönelik hayata geçirileceği öngörülmektedir. Ayrıca, 2030 yılında turizmin 421 milyon kişiye istihdam sağlayacağı ve küresel gayri safi milli hasıladaki toplam katkısının da %12'ye ulaşacağı tahmin edilmektedir (<www.unwto.org>).

Büyüme hedeflerini gerçekleştirmeye çalışan gelişmekte olan ülkeler özellikle turizm sektöründen elde ettikleri gelirler ile ödemeler dengesine katkı sağlayarak büyük ölçüde cari açığın kapatılmasına yardımcı olmaktadır (Zengin, 2010: 113). Günümüzde uluslararası turizm gelirlerinden en yüksek payı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin almış olduğu görülmekte olup, uluslararası turizm hareketlerine bakıldığında ise az gelişmiş ve gelişmekte

olan ülkelere doğru seyahat eğiliminin sürdüğü görülmektedir. Bu durumla birlikte yakın gelecekte zengin ve fakir ülkeler arasında gelir farkının azalacağı öngörülmektedir (Proença & Soukiazis, 2008: 792). Diğer yandan bu tür hareketlerin, ülkelerin ekonomileri açısından tam anlamıyla olumlu etkiler meydana getirdiğini de söylemek mümkün değildir. Örneğin, ithal mala olan talebi arttırması, ulus ötesi şirketlerin karlarını ülke içerisinde kullanmayıp yurtdışına transfer etmesi, mevsimlik talepte dalgalanmalara yol açması ve enflasyona olan etkisi turizmin başlıca olumsuz ekonomik etkileri arasında gösterilmektedir (Holloway & Taylor, 2006).

Turizmin bölgelerarası dengeli kalkınma, refah düzeyini iyileştirme ve gelirlerin eşit dağılımına etkisi konuları son yıllarda oldukça önem kazansa da literatür incelendiğinde yapılan çalışmalarda ortak görüş birliğine varılmadığı görülmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir farkının İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle başlayan "Altın Çağ" (1945-1975) döneminde uygulanan sosyal devlet politikalarıyla belirli bir ölçüde azaldığı ancak 1980'li yıllardan itibaren neo-liberal iktisat politikalarının da yaygınlaşması ile ülkeler arasındaki farkın daha da derinleştiği ve 21. yüzyıla girildiğinde bu farkın 20 katına çıktığı görülmektedir (Temiz, 2004: 126). Bu bağlamda özellikle düşük gelirli grupların turizme katılım sağlaması ve yoksul yanı sıra olma özelliği bakımından turizmin gelir eşitsizliğinin azaltılmasına ve yoksulların yaşam koşullarının iyileştirilmesine olumlu etki yapacağı düşünülmektedir (Harrison, 2008: 852). Diğer yandan bazı araştırmacılar ise, turizm gelişiminin enflasyonist baskıyı da beraberinde getireceğine, sektördeki büyük işletmelerin emek ve kaynakları sömürdüğüne ve bunların bir sonucu olarak turizmin yoksulluk ve eşitsizliği derinleştirdiğine dikkat çekmişlerdir (Scheyvens, 2001: 18). Bu görüşler göz önünde bulundurulduğunda turizmin gelir eşitsizliği konusunda olumsuz etkiler yaratmaması adına yapılabilecek uygulamalar düşünülmeli ve bu konuda özellikle bölgeler arasındaki gelir dağılımı dengesizliklerinin minimuma indirilmesi gerekmektedir. Turizmden elde edilen gelirlerin farklı gruplar arasında eşit bir şekilde dağıtılıp dağıtılmadığı ve gelir eşitsizliğini azaltmada sektörün etkin bir role sahip olup olmadığına yönelik tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Bu çalışmada, turizm gelirlerinin milli gelire oranının en yüksek olduğu 50 ülkenin verilerinden faydalanarak turizm gelirleri ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişki, panel nedensellik ve panel eşbütünlüme yöntemleri ile analiz edilmeye çalışılmıştır.

2. Turizm ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi

Turizm, ekonomik olarak incelendiğinde hızla büyüyen bir sektör olarak tanımlanmaktadır (Bahar & Kozak, 2013: 6). Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler açısından değerlendirildiğinde turizmin ekonomik açıdan ülkeleri desteklediği veya denge sağladığı görülmektedir (Şahin, 2017: 116). Ayrıca turizm sektörünün istihdam artırıcı ve döviz girdisi sağlayıcı özelliği ile ülkelerin ekonomilerini desteklediği bilinmektedir. Turizm sektörünün ekonomik etkilerinin yanında aynı zamanda kentsel ve kırsal bölgelerin de gelişip büyümesine ve bununla birlikte bu bölgelerde sosyal ve çevresel olarak iyileşmeye katkı sağladığı da görülmektedir. Bu konudaki literatür incelendiğinde, turizmin bazı

olumsuz etkilere de neden olabileceğine yönelik görüşlerin dile getirildiği ve bu çalışmalarda gelir eşitsizliğini arttırmadaki rolüne dikkat çekildiği görülmektedir.

Gelir kavramı incelendiğinde, bir zaman dilimi içerisinde kişi veya kişiler tarafından elde edilen para ve diğer farklı kaynakların miktarı olarak tanımlanabilmektedir (Şentürk, 2002: 1). Gelir eşitsizliği kavramı ise tüm dünyada yaşanan bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır (Çalışkan, 2010: 89). Aynı zamanda gelir eşitsizliği kavramı literatürde farklı tanımlamaları olan bir kavram olup, genel olarak gelir miktarlarının dağılımındaki farklılıklar olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda gelirin adil şekilde dağıtılması konusu iktisatçılar tarafından ekonominin temel amaçları arasında yer almaktadır (Parasız, 2010: 6). Gelir eşitsizliği, her dönemde toplumların gündem maddesi olarak yer almasına karşın; sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan kapitalizm döneminde daha fazla önem kazanan bir olgu haline geldiği de görülmektedir (Çelik, 2004: 53). Gelir miktarlarının dağılımı konusu genel olarak incelendiğinde tüketim kalıplarını, işgücü piyasalarını, girişimcilik faaliyetlerini ve vergilendirmeyi etkilemesi sebebi ile toplumun ekonomik ve sosyal yapılarını aktif bir halde tutan kritik bir konu olarak da tanımlanmaktadır. Bu nedenle gelir dağılımındaki eşitsizlikler ülkeler açısından ekonomik büyüme, siyasi yapı, sosyal hareketlilik, fiziksel ve zihinsel sağlık, aile yapısı ve suç oranları gibi kaygıları peşinde getirmektedir (Wilkinson & Pickett, 2009; Hacker & Pierson, 2010).

Küreselleşen dünyada artan gelir eşitsizliği ciddi bir endişe kaynağı olarak ifade edilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler incelendiğinde son otuz yılda gelir eşitsizliğinde büyük bir artış yaşamıştır. Son 15 yıla bakıldığında İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerin gelir eşitsizliğinde artış yaşayan ülkeler arasında yer aldığı görülmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan piyasalarda bile bu durum ciddi seviyelere uzanmış olup, bu konuda ABD eski başkanı Barack Obama, artan gelir eşitsizliğini "*zamanın zorluğu*" olarak adlandırdığı bilinmektedir (Dabla-Norris et al., 2015). Literatür incelendiğinde de birçok çalışma, finansal anlamda yüksek gelişme seviyelerine sahip ülkelerin daha az gelir eşitsizliğine sahip olduklarını savunmaktadır (Li et al., 1998; Hamori & Hashiguchi, 2012; Naceur & Zhang, 2016).

İktisatçılar açısından bakıldığında sadece sosyal sorunların gelir eşitsizliğinin gerçek belirleyicisi olmadığını, bunun yerine vergilerin, uluslararası rekabetin, teknolojideki değişimlerin ve endüstrinin ihtiyaç duyduğu becerilerin tamamının gelir eşitsizliğine sebep olduğu savunulmaktadır. Gelir eşitsizliğinin altında yatan nedenler literatürde birçok farklı neden ile sunulmaktadır. Örneğin, Wilkinson ve Pickett (2009) gelir farklılıklarının daha büyük olduğu yerlerde özellikle sosyal tabakalaşma konusunun çok derin olduğunu savunmaktadır. Law et al. (2014) finansal gelişmenin gelir eşitsizliğini belirli bir seviyeye ulaşıldıktan sonra azalttığı sonucuna varmıştır. Bahmani-Oskooee ve Zhang (2015) finansmanın gelir dağılımı üzerinde daha kısa sürede eşitleyici bir etkisi olduğunu öne sürmüştür.

Turizmin gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri hakkında literatür incelendiğinde, Bartik (1991)'in, turizmin ekonomik faaliyetlerin artmasına katkı sağladığını, ancak bunun aynı

zamanda gelir dağılımını bozucu bir etkisi bulunduğunu vurgulamaktadır. Bu görüşün temel dayanağı olarak ise özellikle turizm yoluyla elde edilen döviz gelirlerinin döviz giderlerinden daha fazla olduğu gelişmekte olan ülkelerde turizmde ortaya çıkan canlanmanın ürün ve üretim mallarına olan talebi artırmasından kaynaklanmaktadır. Talepteki artışın hemen karşılanması mümkün olmadığından turistlere satılan ürünlerin fiyatları yükseltilerek elde edilen kar oranları artırılmaya çalışılacaktır. Turizm talebindeki artışlar üretim maliyetlerinin de yükselmesine neden olacak ve bu durum fiyatlar genel düzeyinin artış eğilimine girmesi ile sonuçlanacaktır (Öztaş, 2002: 63). Literatürde turizm ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmalarda ele alınan bir diğer bir görüş ise, turizmin yoksulluğun azaltılmasındaki etkileri sayesinde gelir dengesizliğinin ortadan kaldırılmasına yardımcı olacağına yöneliktir. Bu kapsamda yoksul yanlı turizm, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yoksullukla mücadele etme konusunda turizmi etkili araçlardan biri olarak konumlandırmaktadır (Bahar & Kozak, 2007: 61). Literatürde özellikle bu konu ile ilgili olarak gelir eşitsizliğini azaltmak için turizmin yoksul yanlı olması gerektiği savunulmakta olup yoksul yanlı büyüme ile turizmi bu insanlara daha iyi bir biçimde sunmak hedeflenmektedir (Alam & Paramati, 2016: 113). Farklı bir açıdan bakıldığında ise Li et al. (2016) tarafından yapılan çalışmada Çin'de bölgesel olarak gelir eşitsizliğinin azaltması yönü ile turizm gelişimi konusu incelenmiş olup sonuçların önemli oranda olumlu etki yarattığı sonucuna varılmıştır.

1980'li yıllar sonrasında ülkeler arasında meydana gelen ekonomik faaliyetlerle ilgili kısıtlamaların ve engellerin azaltılması durumu ile birlikte ülkelerin dış ticarete ağırlık vermiş olmaları ve bu durumla bağlantılı olarak uluslararası turizm hareketlerinde önemli derecede hareketlilik meydana gelmiştir. Turistlerin gittikleri ülkelerde harcama yapması, turizmden elde edilen geliri ifade etmekte olup, ülkelere önemli ölçüde döviz girdisi sağlamaktadır. Bu harcamalar turizmin görünmeyen bir ihracat kalemi olarak değerlendirilmesine sebep olmaktadır (Kozak et al., 2001: 78-79). Özellikle turizm arzına sahip olan ülkeler dış ticaret açıklarını kapatmak amacıyla turizmden elde ettikleri gelirleri kullanmaktadırlar. Diğer bir taraftan, ülkelerin kendi aralarındaki alışverişleri, tüketicilerin ürünlere ilgisinin artmasına ve bu alışverişlerdeki ülkelere pek çok yönden haberdar olmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda ülkeler arasında bulunan ticaret ilişkileri, daha sonraki dönemlerde tüketicilerin turistik amaçlı gezi yapmalarına da neden olmaktadır (Kulendran & Wilson, 2000: 1002). Dış ticaretteki gelişmeler ülkelerin refah düzeyini önemli ölçüde etkilemekle beraber gelir dağılımı üzerinde de belirleyici etkiye sahiptir. Literatür incelendiğinde dış ticaretin gelir dağılımına etkisini inceleyen çalışmalarda farklı sonuçların elde edildiği de gözden kaçmamaktadır. Örneğin klasik ticaret teorisi dış ticaretteki artışın emek faktörü bakımından zengin gelişmekte olan ülkelerde ücretlerin artmasına katkı sağlayacağını ve böylece yoksulluğu azaltıcı bir etkiye sahip olacağını öngörmektedir. Diğer yandan yapılan bazı çalışmalarda ticaretin serbestleşmesi sonucunda ihracata yönelik firmalarda gelirlerin artacağı ve marjinal maliyetlerin düşeceği belirtilmektedir. Sonuç olarak bu sektörlerdeki işgücü ücretlerinin artacağı, bunun aksine dış rekabete kapalı sektörlerde çalışanların ise ücretlerinin düşeceğine dikkat çeken bu

çalışmalarda artan uluslararası ticaretin uzun dönemde ülke genelinde gelir eşitsizliğinin artmasına neden olacağı savunulmaktadır (Goldberg & Pavcnik, 2004: 23).

Son yıllarda literatürde hem turizm hem de gelir dağılımı üzerindeki etkileri bakımından finansal gelişmenin önemini ortaya çıkaran çalışma sayısında artış yaşandığı görülmektedir. Greenwood ve Jovanovic (1990) gelir eşitsizliğinin temel belirleyicilerinden bahsederken finansal gelişmenin önemine dikkat çekerek aradaki ilişkiyi Ters U hipotezi ile açıklamaya çalışmış, Galor ve Zeira (1993) ise bu ilişkinin ters yönlü ve doğrusal olduğunu kaydetmiştir. Bu bakımdan Ters U hipotezinin geçerliliğinin sınındığı çalışmalarda, kalkınmanın ilk evresinde yüksek işlem maliyetlerinden dolayı finansal piyasalara erişimin sadece zenginler için ulaşılabilir olabileceği, bu durumun ise gelir eşitsizliğini daha da artıracığına vurgu yapılmaktadır. Ancak büyüme devam ettikçe finansal derinlikte yaşanan artışlar daha çok bireyin finansal sisteme katılım sağlamasına imkân tanyacak, böylece krediye erişimlerin kolaylaşması ile gelir dağılımındaki adaletsizlik de ortadan kalkmaya başlayacaktır (Naceur & Zhang, 2016). Turizm ile finansal gelişme arasındaki ilişkiyi inceleyen Kumar (2014), Vietnam üzerine yaptığı çalışmasında finansal gelişmeden turizme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğuna işaret etmektedir. Diğer yandan Başarır ve Çakır (2015)'in Türkiye ve dört Avrupa Birliği ülkesini (Fransa, İspanya, İtalya ve Yunanistan), Shahbaz et al. (2019)'un Malezya'yı incelediği çalışmalarda ise turizm ve finansal gelişme arasındaki nedensellik ilişkisinin iki yönlü olduğuna vurgu yaptığı görülmektedir. Yapılan çalışmalardan yola çıkarak bu çalışmada da finansal gelişme ve ticaretteki serbestleşmenin yoksul kesimlerin gelirlerini artırmaya yardımcı olup olmadığı ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini belirleme amacıyla modele aracı değişkenler olarak dahil edilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca turizm ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi geliştirmiş ve geliştirmekte olan ülkelerde inceleyen literatürde kısıtlı çalışma olmasından ve incelenen dönem açısından daha önce yapılmış olan çalışmalardan farklılık göstermektedir. Bu nedenle elde edilen sonuçların literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. Veri ve Metodoloji

Bu çalışma kapsamında turizm gelirlerinin GSYH içindeki payının en yüksek olduğu 50 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede turizmin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi 1995-2018 dönemini kapsayan yıllık verilerden yararlanılarak analiz edilmeye çalışılacaktır. Turizm gelirleri ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiler tahmin edilirken aşağıda yer alan panel regresyon modeli temel alınmış olup, ilgili modelde t zaman periyodunu, i ise yatay kesit (ülke) birimlerini temsil etmektedir. Ayrıca modelde yer alan a_i ülkelere özel sabit etkileri, ε_{it} ise bağımsız ve aynı dağılımlı hata terimlerini göstermektedir.

$$GINI_{it} = a_i + b_1 TR_{it} + b_2 TR_{it}^2 + b_3 GDP.p.c_{it} + b_4 GDP.p.c_{it}^2 + b_5 X_{it} + \varepsilon_{it}$$

Gelir eşitsizliğini ölçmede yaygın olarak kullanılan Gini katsayısı modelde bağımlı değişken olarak yer alan gelir eşitsizliğinin göstergesi olarak kullanılmıştır. Gelir dağılımındaki adaletsizliğin artması durumunda yükselen, azalması durumunda ise düşen katsayı 0 ile 1 arasında değerler almakta olup, ilgili veriler Dünya Bankası'na ait WDI ve

Standart Dünya Gelir Eşitsizliği Veri Tabanından (SWIID) elde edilmiştir. Bir yıl içerisinde ülkeyi ziyaret eden turistlerden elde edilen toplam turizm gelirlerin milli gelire oranı (TR) ve turizm ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin doğrusallığının test edilmesi amacıyla ilgili değişkenin karesi, ayrıca seçili ülkelerde Kuznets eğrisinin etkilerini belirleme amacıyla kişi başına düşen GSYH ve karesi temel bağımsız değişkenler olarak modelde yerini almıştır. Bunların yanında kontrol değişkenleri (X_{it}) olarak toplam ihracat ve ithalatın GSYH içindeki payı (TO) ve özel sektör kredilerinin GSYH içindeki payı (FO) gibi değişkenler Alam ve Paramati (2016) ve Shahbaz et al. (2019)'un çalışmasından hareketle gelir eşitsizliğini etkileyen kontrol değişkenleri olarak modelde yerini almıştır. Analizde kullanılan kişi başına GSYH (2005 yılı sabit Amerikan doları), ticari açıklık ve özel sektör kredilerine ilişkin veriler Dünya Bankası tarafından yayımlanan Dünya Kalkınma Endeksi veri tabanından (World Development Index), turizm gelirleri verileri ise Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) veri tabanından temin edilmiştir. Kullanılan bütün veriler yıllık frekansta olup, değişen varyans ve otokorelasyon gibi istatistiksel risklerden kaçınmak ve esneklik yorumlamaları açısından da kolaylık sağlaması amacıyla analizde gelir eşitsizliğinin göstergesi olan GINI endeksi dışındaki diğer tüm değişkenlerin doğal logaritmik değerleri kullanılmıştır.

3.1. Ekonometrik Yöntem

Yatay kesit gözlemleri ve zaman serilerinin tek bir havuzda toplanması ile elde edilen panel veri yönteminin son yıllarda akademik çalışmalarda yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu bakımdan panel veri yönteminin N sayıda birim ve her bir birime karşılık T adet gözlemin analize dahil edilmesine, böylece birimler ve zamanlar arası farklılıkların bir arada incelenmesine olanak sağlaması daha güvenilir ve sağlıklı tahminlerin elde edilebilmesine olanak sağlamaktadır (Cameron & Trivedi, 2005: 695). Panel verilerin kesitler arasındaki değişimleri ve yapısal farkları izleyebilme imkânı sunması açısından yatay-kesit yöntemine göre, dönem içerisinde oluşan değişimleri birleştirerek çoklu doğrusal bağıntı düzeyini azaltması bakımından ise zaman serilerine göre önemli avantajlar sunduğu da bilinmektedir. Bunun yanında panel veri yöntemi her birime özgü özelliklerin analize dahil edilmesine olanak tanınması ile veri seti içerisindeki heterojenliğin kontrol edilmesine büyük ölçüde izin vermesi ve model tahmininde kontrol edilemeyen bireysel etkilerden kaynaklı yanlılığın minimum düzeye indirilmesinde de son derece başarılı yöntemlerden biri olarak kabul edilmektedir (Baltagi, 2008).

3.2. Ampirik Yöntem

Panel veri modellerinde t anında birimlere ait hata terimlerinin birbirinden bağımsız olması durumu yatay kesit bağımsızlığı olarak adlandırılmaktadır. Yayılma etkisi veya mekânsal özelliklerden kaynaklanan sebepler, ayrıca gözlenemeyen ortak etkiler yatay kesit bağımlılığının ortaya çıkmasının temel nedenleri arasında gösterilmektedir (Cerrato, 2002: 2). Küreselleşmenin etkisi ile uluslararası ticarete yaşanan artışlar ve sermaye hareketlerinin de hızlanması ile dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan ekonomik şok kısa sürede diğer ülkeleri de etkiler hale gelmiştir. Nitekim 2008 yılında ortaya çıkan mali krizin kısa sürede

küresel boyutlara ulaşması da bu fikri desteklemektedir. Bu sebeptendir ki, analiz sonucunda birimler arasında bağımlılığın varlığının kabul edilmesi ülkelerin herhangi birinde ortaya çıkacak ekonomik şoktan diğer ülkelerin de etkileneceğini göstermektedir (Menyah et al., 2014: 389). Yatay kesit bağımsızlığı aşağıdaki şekilde tanımlanabilir:

$$\text{Kov}(u_{it}, u_{jt})=0 \quad \forall i \neq j; i,j=1,\dots,N; t=1,\dots,T$$

Yatay-kesit bağımlılığının test edilmesi çalışmanın ilerleyen aşamalarında tercih edilecek test yöntemlerinin belirlenmesi açısından da önem taşımaktadır. Birimler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğu durumlarda birim kök ve eşbütünleşme testlerinin sonuçları önemli ölçüde farklılık gösterebilecektir (Alam & Paramati, 2016). Nitekim Breusch ve Pagan (1979) da analizlerde yatay kesit bağımlılığının dikkate alınmadığı durumlarda elde edilecek sonuçların sapmalı ve tutarsız olabileceğine dikkat çekmiştir.

Yatay-kesit bağımlılığının test edilmesinde farklı yöntemler kullanılabilir ki, Breusch-Pagan'ın Lagrange Çarpanı (LM) testi, Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD_{LM} ve Pesaran (2004)'in CD testi bunlar arasında gösterilebilir. Bu bakımdan Berusch-Pagan (1980) LM testi panelin zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük olduğu ($T > N$) durumlarda kullanılmakta iken, çalışmada kullanılan panelin zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük olduğundan aşağıdaki eşitlikte görülen ($T < N$) Pesaran'ın CD testinin kullanılmasına karar verilmiştir.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N p_{ij}}$$

Test için oluşturulan hipotezler aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur,

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Tablo: 1
Yatay Kesit Bağımlılığı (CD) ve Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Gini	GDP	TO	TR	FO
Yatay kesit bağımlılığı sonuçları	1.753*	149.125***	34.637 ***	150.252***	47.499***
CIPS (2007) Birim Kök testi sonuçları / düzey	-2.354	-2.168	-2.268	-1.996	-2.027
CIPS (2007) Birim Kök testi sonuçları / birinci fark	-2.438 ***	-2.507***	-2.275 ***	-2.221 ***	-2.259 ***

Not: *** ve * sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Birim kök testi zamanı düzeyde sabitli ve trendli değerler, birinci farkta ise sadece sabitli değerler kullanılmıştır. Değişkenler için optimal gecikme uzunluğu Schwarz-Bayesian bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

Değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığına ilişkin test istatistikleri Tablo 1'de sunulmuştur. Test istatistikleri incelendiğinde, kişi başına GSYH (GDPPC), ticari açıklık (TO), özel sektör kredileri (FO) ve turizm gelirleri (TR) değişkenlerine ait olasılık değerlerinin, değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı yoktur şeklinde kurulan H_0 hipotezini %1 anlamlılık düzeyinde, gelir eşitsizliği değişkeninde ise %10 anlamlılık düzeyinde güçlü bir şekilde reddettiği ve paneldeki ülkeler arasında yatay kesit

bağımlılığının varlığını ortaya koyduğu görülmektedir. Bu durum araştırmada yer alan ülkelerin herhangi birinde gelir eşitsizliği, büyüme, özel sektör kredileri, turizm gelirleri ve dış ticaret şokunun diğer ülkeleri de etkileyeceğini ve bunun da politikaların belirlenmesi sürecinde karar vericilerin diğer ülkelerdeki durumu da göz önünde bulundurmaları gerektiğine işaret etmektedir.

3.3. Panel Birim Kök Testi

Panel verilerin zaman boyutu da içermesi, serilerin zaman içinde durağan olup olmadıklarının test edilmesini gerektirmektedir. Durağanlığı analiz ederken paneli oluşturan yatay kesit birimleri arasında bağımlılık sonuçları önemli olup, bağımlılığın varlığı reddedilirse birinci nesil birim kök testleri, bağımlılığın varlığı durumunda ise tutarlı ve güvenilir sonuçların elde edilmesi için ikinci kuşak birim kök testlerinin uygulanması önerilmektedir. Bu bakımdan Taylor ve Sarno'nun (1998) MADF, Pesaran'ın (2007) CADF ve CIPS, Breuer et al. tarafından geliştirilen SURADF (2001) ve Carrion-i Silvestre et al.'in geliştirdiği PANKPSS (2005) testleri ikinci kuşak birim kök testlerine örnek olarak gösterilebilir.

Çalışmada kullanılan serilerde yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edildiğinden, ilgili serilerin durağanlığını test ederken ikinci kuşak birim kök testlerinden (2007) CADF (Cross-Sectionally Augmented Dickey Fuller) testinin kullanılması uygun görülmüştür. Pesaran tarafından geliştirilen CADF testi panelde yer alan her bir yatay kesit (ülke) için ayrı-ayrı durağanlığın test edilmesine imkân tanır.

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{it-1} + \varepsilon_{it}$$

şeklinde hesaplanan CADF test istatistiklerinin aritmetik ortalamalarından yararlanarak panelin genelinin durağanlık özelliklerini gösteren CIPS test istatistiği de hesaplanabilmektedir.

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i$$

Hem yatay kesit hem de zaman boyutunun büyük olduğu durumlarda kullanılabilen CIPS testinden elde edilen değerler Pesaran'ın Monte Carlo simülasyonu ile oluşturduğu kritik tablo değerleri ile karşılaştırılmakta ve istatistik değerinin tablo değerinden küçük, mutlak değer olarak ise büyük olması durumunda seri için "Birim kök vardır" şeklinde kurulan temel hipotez reddedilmektedir (Pesaran, 2007: 286-293). CIPS istatistiği aşağıdaki şekilde ifade edilmekte olup, panelin geneli için hesaplanan CIPS istatistikleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1'deki CIPS test istatistik değerleri incelendiğinde, gelir eşitsizliği (GINI), kişi başına gelir (GDPPC), ticari açıklık (TO), özel sektör kredileri (FO) ve turizm gelirleri (TR) değişkenlerinin sabitli ve trendli formda panelin geneli için düzey değerlerinde [I (0)] durağan olmadığı görülmektedir. Ancak değişkenlerin birinci farkları alındığında %1 anlamlılık düzeyinde durağanlaştıkları ve H_0 hipotezinin reddedildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu sonuç seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığının test edilmesine geçilebileceğini göstermektedir.

3.4. Eşbütünleşme Testi

Tüm değişkenlerin I (1) seviyesinde durağan oldukları tespit edildikten sonra, bu seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını inceleme amacıyla eşbütünleşme analizine geçilmiştir. Bu bakımdan çalışmada gelişmiş ve gelişmekte olan 50 turizm ülkesinde gelir eşitsizliği, turizm gelirleri, ticari açıklık, finansal açıklık ve kişi başı GSYH arasındaki uzun dönemli ilişki Pedroni (2000) eşbütünleşme analizi ve Westerlund eşbütünleşme analizi olmak üzere iki eşbütünleşme analiz yöntemi kullanılarak tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Pedroni testi (1999) serilerde yatay kesit bağımlılığının olmadığı varsayımı altında yapılmakta olup, eşbütünleşme vektörünün panel boyunca farklı olmasına, kesit birimlerinde hataların heterojenliğine ve panellerde birden fazla açıklayıcı değişkenin kullanımına izin vermesi açısından diğer testlere göre avantaj sağlamaktadır. Küçük örneklerle de başarılı sonuçlar veren yöntem, uzun dönemli ilişkinin varlığını belirlemek için iki grupta dördü grup-içi (within) ve diğer üçü gruplar arası (between) olmak üzere toplamda yedi farklı eşbütünleşme testi ile tahmin yapmaya imkân tanımaktadır (Asteriou & Hall, 2007: 375).

Hata teriminin uzun dönem varyansını hesaplamada Newey-West tahmincisi, gecikme uzunluğunun belirlenmesinde ise Schwarz kriteri göz önünde bulundurularak, bireysel sabit ve trend varsayımı altında yapılan Pedroni testi sonucunda Tablo 2'deki değerler elde edilmiştir.

Tablo 2'den görüldüğü üzere yedi test istatistiği arasında group rho, panel rho ve panel variance istatistiklerinden başka diğer dördünün %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı çıktığı görülmektedir. Bu sonuç, değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur şeklinde kurulan boş hipotezini (H_0) reddetmekte ve değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik olduğuna işaret etmektedir.

Tablo: 2
Pedroni ve Westerlund Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Pedroni (1999)			
Panel	<i>t-istatistiği</i>	Grup	<i>t-istatistiği</i>
Panel v	-1.993291	Group rho	3.495684
Panel rho	0.899374	Group PP	-8.674022**
Panel PP	-9.023435**	Group ADF	-10.09666**
Panel ADF	-11.78156**		

Westerlund (2007)	
	<i>t-istatistiği</i>
G_r	-1.480
G_a	-4.838
P_r	-10.850**
P_a	-4.765 **

Not: ** %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde eşbütünleşme yoktur şeklinde kurulan temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir. Westerlund testinde gecikme kriteri 3, öncü kriteri 1, bootstrap döngüsü ise 1000 olarak alınmıştır.

Aynı şekilde seriler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edildiğinden, turizm gelirleri ve gelir eşitsizliğinin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediklerinin saptanmasında yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Westerlund'un (2007: 710-718) hata düzeltme yöntemine (ECM) dayalı eşbütünleşme analizine de çalışmada yer verilmiştir. Westerlund (2007), panellerde heterojenliği de dikkate alan ECM testinde eşbütünleşme ilişkisini tahmin etmek için dört ayrı istatistik önermiştir. Bunlardan ikisi tüm yatay kesit birimleri için eşbütünleşmenin varlığını gösteren panel istatistikleri (P_T , P_a) diğer ikisi ise bazı birimlerde eşbütünleşmenin varlığına işaret eden grup istatistikleridir (G_T , G_a).

Yapılan Westerlund eşbütünleşme testi sonuçlarına Tablo 2'de yer verilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı durumunda asimptotik olasılık değerleri yerine bootstrap değerler göz önünde bulundurularak yorumlanan panel istatistikleri (P_T , P_a) eşbütünleşmenin olmadığını gösteren H_0 hipotezinin reddine ve alternatif hipotezin kabulüne işaret etmektedir. Bununla da hem Westerlund hem de Pedroni test sonuçları, gelir eşitsizliği ve turizm gelirlerinin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini ortaya koymaktadır.

3.5. Eşbütünleşme Katsayılarının FMOLS ile Tahmini

Eşbütünleşme testinden sonra değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin nihai parametrelerini saptama amacıyla Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yönteminden (FMOLS) yararlanılmıştır. İlgili yöntem Phillips ve Hansen tarafından literatüre kazandırılmış (1990), daha sonra Pedroni tarafından (2000) geliştirilmiştir. FMOLS yöntemi, ardışık bağımlılığı ve içsellik (endojenlik) problemini göz önünde bulundurması ve daha tutarlı sonuçlar ortaya çıkarması açısından son derece başarılı yöntemlerden biri olarak kabul edilmektedir. Aşağıdaki regresyon modeline dayanan yöntemde, y_{it} bağımlı, x_{it} bağımsız değişkeni gösterirken, modelin en temel varsayımlarından biri paneli oluşturan birimler arasında herhangi bir bağımlılığın olmadığı yönündedir. Ayrıca b uzun dönem eşbütünleşme vektörünü göstermekte olup, tahmin yapılırken ilk olarak her bir yatay kesit için FMOLS tahminleri belirlenmekte, ardından bunların ortalamaları alınarak panelin geneli için eşbütünleşme vektörü hesaplanmaktadır (Pedroni, 2000: 98-100).

$$y_{it} = a_i + bx_{it} + \mu_{it}$$

$$x_{it} = x_{it-1} + e_{it}$$

FMOLS test sonuçları Tablo 3'te özetlenmiş olup, çıkan sonuçlarda turizm gelirleri ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre değişiklik gösterdiği belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar turizm ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde non-lineer olduğunu göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde belirli bir düzeye kadar turizm gelirlerinin milli hasıla içerisindeki payı arttıkça gelir eşitsizliğini azaltmaya yardımcı olduğu görülmektedir. Ancak bu etkinin sınırlı kalacağı, belirli bir eşik düzeyine erişildikten sonra turizmin gelir eşitsizliğini daha da arttıracığı ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan gelişmekte olan ülkelerde başlangıçta turizm gelirlerindeki %10'luk artışın gelir eşitsizliğinde 0,2 puan azalışa neden olacağı, ancak zamanla bu etkinin tersine döneceği ortaya çıkmıştır. Diğer yandan gelişmiş ülkelerde bu

durumun tersine turizm gelirlerindeki artışın başlangıçta gelir eşitsizliğini artırıcı, devamında ise azaltıcı etki yaratacağı görülmektedir. Analiz sonuçları gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen gelir ve turizm gelirlerinin, gelişmekte olan ülkelerde ise kişi başına milli gelirin gelir dağılımı üzerindeki etkisinin Kuznets'in Ters U hipotezini desteklediğini, gelişmekte olan ülkelerde ise turizm gelirlerinin gelir eşitsizliğine etkisinin uzun dönemde U şeklinde olacağını ortaya koymaktadır. Ayrıca modele dahil edilen kontrol değişkenlerinin gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri bakımından da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında anlamlı bir farklılığın ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda uzun dönemde gelişmiş ülkelerde dış ticarete, gelişmekte olan ülkelerde ise finansal gelişmişlik düzeyindeki artışın gelir dağılımı üzerindeki etkilerinin olumlu olacağı ortaya çıkmıştır.

Tablo: 3
FMOLS Tahmin Sonuçları

Bağımlı değişken: GINI	Model-a (Gelişmekte olan ülkeler)	Model-b (Gelişmiş ülkeler)
$\ln TR$	-2.3971 (1.4913)*	2.326946 (1.2951)*
$\ln TR^2$	0.1921 (0.1286)**	-0.2312 (0.1267)**
$\ln GDPPC$	10.7399 (1.8890)***	12.8125 (1.1147)***
$\ln GDPPC^2$	-0.498445 (0.1512)***	-0.9440 (0.085)***
$\ln TO$	-0.1576(1.5305)	-0.0569 (0.011) ***
$\ln FO$	-0.3420(0.1811) **	0.0175 (0.016)

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistikî anlamlılığı göstermektedir.

3.6. Nedensellik Analizi

Panel verilerin çok sayıda gözlem barındırması iktisadi olgular arasında ortaya çıkan nedensellik ilişkilerinin daha başarılı bir şekilde belirlenmesine imkân sağlamaktadır. Bu bakımdan herhangi bir ülke açısından geçerli olacak nedensellik ilişkisinin diğer ülkeler için de geçerli olabilme ihtimalinin yüksek olduğu düşünülmektedir (Dumitrescu & Hurlin, 2012). Bundan hareketle bu çalışmada yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği göz önünde bulunduran, yatay kesit boyutunun zaman boyutundan daha yüksek olduğu durumlarda da kullanılabilen Dumitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik Yöntemi kullanılarak turizm gelirleri ile gelir eşitsizliği arasındaki nedensellik ilişkisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Kullanılan yöntemde H_0 hipotezinin reddedilmesi durumunda değişkenlerin yerleri değiştirilmekte böylece çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı test edilebilmektedir (Lopez & Weber, 2017).

Bu yöntemde alternatif hipotez altında panelde yer alan en az bir yatay kesitte ilgili değişkenler arasında ilişkinin olduğu ifade edilmektedir. Buna karşılık temel hipotez ise paneldeki tüm birimlerde ilgili değişkenler arasında herhangi bir Granger nedensellik ilişkisinin olmadığı şeklinde kurulmuştur.

Çalışmadaki tüm değişkenler düzey değerlerinde birim kök içerdiklerinden birinci farkları alınarak teste dahil edilmiş ve test sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo: 4
Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi

	Z Test İstatistiği	Anlamlılık Değeri	Karar
(Gelişmiş ülkeler)	0.5011	0.6817	Turizm gelirleri \neq Gelir eşitsizliği
	0.855	0.4642	Gelir eşitsizliği \neq Turizm gelirleri
(Gelişmekte olan ülkeler)	2.5076	0.05	Turizm gelirleri \Rightarrow Gelir eşitsizliği
	0.2900	0.832	Gelir eşitsizliği \neq Turizm gelirleri

Tablo 4’te yer alan Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi sonuçları, gelişmiş ülkelerde turizm gelirlerinden gelir eşitsizliğine doğru istatistiksel olarak anlamlı bir Granger nedenselliği olduğunu ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan test sonuçları gelişmiş ülkelerde turizmin gelir eşitsizliğinin Granger nedenselliği olmadığı yönündeki boş hipotezi reddetmediğini ortaya koymakta, böylece bu ülkelerde turizm gelirlerinin gelir eşitsizliğini etkilemediğini göstermektedir.

4. Sonuç

Hizmet sektörleri arasında son yıllarda en hızlı büyümeye imza atan turizm sektörünün doğrudan ve dolaylı ekonomik getirilerin yanı sıra çevresel, sosyal ve kültürel faydalara sahip olmasından dolayı günümüzde birçok ülkede büyüme ve kalkınmayı sağlayacak temel araçlardan biri haline gelmiştir (Bahar & Kozak, 2013: 5). Ülkelerin ekonomilerinin çeşitlendirilmesine katkı sağlamanın dışında çarpan etkisi ile birlikte farklı sektörlerde de ekonomik açıdan canlanma yaratabildiğinden birçok ülkede sektörün geliştirilmesine yönelik uygulamalara ve politikalara ağırlık verilmeye başlandığı görülmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde büyüme hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla döviz ihtiyacını karşılama ve dış ödemeler dengesi açığını kapatma, emek yoğun sektör olma özelliği bakımından istihdamı destekleme, gümrük, vize ücretleri ile turistik mal ve hizmetlerden alınan vergiler ile kamuya gelir kaynağı olma, tarım, sanayi ve diğer ekonomik sektörleri destekleme konuları bu sektörün öneminin her geçen gün daha fazla arttığını göstermektedir (Unur, 2004: 114).

Bu çalışmada milli gelir içinde turizm payının en yüksek olduğu ve ilgili verilerine ulaşılabilen gelişmiş ve gelişmekte olan 50 ülkede turizm gelirlerinin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi 1995-2018 dönemi için yıllık veriler kullanılarak incelenmiştir. Araştırma sonuçları uzun dönemde turizm gelirleri ve gelir eşitsizliğinin birlikte hareket ettiğini, ancak katsayılar bakımından yorumlandığında bu etkinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında anlamlı şekilde farklılaştığını ortaya çıkarmaktadır. Bu bakımdan özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından elde edilen bulgular literatür incelendiğinde Sharpley ve Naidoo (2010) ve Kinyondo ve Pelizzo (2015) ‘nun çalışmaları ile benzerlik göstermekte olup, kısa dönemli getirilere rağmen uzun dönemde turizm gelirlerindeki artış ile birlikte gelir dağılımında adaleti sağlamadaki rolünün sınırlı düzeyde kalacağını göstermektedir. Araştırma sonuçları incelendiğinde gelişmiş ülkelerde turizm gelirlerinin ilk olarak sermaye sahipleri gibi gruplar üzerinde olumlu etkiler yaratırken, zaman içinde ortaya çıkacak pozitif yayılma (spillover) etkisi sonucunda toplumdaki az gelirli grupların da bundan faydalanacağını, bunun da gelir adaleti sağlamaya yardımcı olacağını göstermektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde ise bunun aksine bir durum gözlenmekte olup, turizmden elde edilen ilk kazanımların özellikle istihdama sağladığı katkılar ile düşük gelirli ve az vasıflı grupların istihdama kazandırılmasına yardımcı olması açısından gelir eşitsizliğinde azalmaya neden olacağı düşünülmektedir. Ancak bu durum zaman zaman içinde çokuluslu şirketlerin gelişmekte olan pazarlara daha fazla girmeye başlaması, finansal kaynaklara erişimde güçlük yaşayan küçük işletmelerin pazar kaybı yaşaması ile birlikte gelir dağılımında dengesizliklere yol açacaktır. Elde edilen sonuçlar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomi içindeki payı arttıkça turizmden elde edilen faydaların tüm gelir grupları arasında eşit ve adaletli bir şekilde dağılmadığını ve bazı grupların turizm gelirlerindeki artıştan daha fazla faydalanmaya başlayacağı şeklinde de yorumlanabilir.

Son yıllarda özellikle yüksek sezonda turizmde her şey dahil sistemin yaygınlaşması ile birlikte yerel halk ile işletmeler arasındaki etkileşimin oldukça azaldığı gözlenmektedir. Özellikle turistlerin tatil boyunca ihtiyaç duyduğu ürün ve hizmetlerin konaklama tesisleri içerisinde tedarik edilmesine imkân veren "anklav" turlar turistlerin destinasyondaki harcamalarının önemli düzeyde azalmasına neden olmuştur (Duffy et al., 2016: 2). Bu durum yerel halkın turizmin sosyoekonomik etkilerinden daha az faydalanmasına ve sektörden beklenen faydaları elde edememesi ile sonuçlanmaktadır. Buradan yola çıkarak araştırma sonuçları ile uyumlu olacak şekilde turizmin bölgeler arası kalkınmışlık farkını azaltmasını ya da refah düzeyini iyileştirmesini beklemek doğru olmayacaktır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde turizmin ekonomik faydalarının toplumdaki farklı gruplar arasında eşit şekilde paylaşılması konusu gelecekte sosyal problemlerin artmasına neden olmakta ve aynı zamanda turizmin sürdürülebilir gelişimini de engelleyebilmektedir (Dixey, 2005). Bu sebeple, kaynaklara erişimde, sosyal ve kültürel hayata katılmada güçlük çeken grupların turizm sektöründe ve sektöre kaynak sağlayan diğer sektörlerde istihdamının sağlanması, özel sektör ile bu gruplar arasında güçlü bağlantıların oluşturulması ve turizmin geliştirilmesine yönelik projelere öncelikle yoksul kesimlerin katılımının sağlanması özellikle sektörün ekonomik, sosyal ve kültürel yararlarından sadece belirli grupların değil, tüm ilgili kesimlerin daha fazla faydalanmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Buna ek olarak, turizm işletmelerinin kurulum aşamasında az gelirli girişimcilere gerekli desteklerin sağlanması, kaynak ve pazara erişimde karşılaşılabilecek engellerin azaltılmasına destek olunması ve son yıllarda ekonomik kalkınma açısından etkin araçlardan biri olarak kabul edilen destek kredisi uygulamalarının turizmde yaygınlaştırılması gelir eşitsizliği konusunda sektörü desteklemek için yapılabilecek öneriler arasındadır. Ayrıca tüm gelir gruplarını kapsayacak şekilde turizm yapısının geliştirilmesi için yapılacak olan plan ve projeler ile turizm gelirlerinin gruplar arası daha adil bir şekilde paylaşılacağına yardımcı olacağı ve böylece daha sürdürülebilir bir büyümeye hizmet edeceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Alam, M.S. & S.R. Paramati (2016), "The Impact of Tourism on Income Inequality in Developing Economies: Does Kuznets Curve Hypothesis Exist?", *Annals of Tourism Research*, 61, 111-126.
- Asteriou, D. & S.G. Hall (2007), *Applied Econometrics* (Rev. ed.), New York: Palgrave Macmillan.

- Bahar, O. & M. Kozak (2007), "Advancing Destination Competitiveness Research: Comparison Between Tourists and Service Providers", *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 22(2), 61-71.
- Bahmani-Oskooee, M. & R. Zhang (2015), "On The Impact of Financial Development on Income Distribution: Time-Series Evidence", *Applied Economics*, 47(12), 1248-1271.
- Baltagi, B.H. (2008), "Forecasting with Panel Data", *Journal of Forecasting*, 27(2), 153-173.
- Bartik, T.J. (1991), *Who Benefits From State And Local Economic Development Policies?*, Upjohn Press.
- Başarır, Ç. & Y.N. Çakır (2015), "Causal Interactions Between CO2 Emissions, Financial Development, Energy and Tourism", *Asian Economic and Financial Review*, 5(11), 1227-1238.
- Breuer, J.B. et al. (2001), "Misleading Inferences from Panel Unit-Root Tests with an Illustration from Purchasing Power Parity", *Review of International Economics*, 9(3), 482-493.
- Breusch, T.S. & A.R. Pagan (1979), "A Simple Test for Heteroscedasticity and Random Coefficient Variation", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1287-1294.
- Cameron, A.C. & P.K. Trivedi (2005), *Microeconometrics: Methods and Applications*, Cambridge Univ Pr.
- Carrion-i-Silvestre, J. et al. (2005), "Breaking The Panels: An Application to the GDP Per Capita", *The Econometrics Journal*, 8(2), 159-175.
- Cerrato, M. & N. Sarantis (2002), *The Cross Sectional Dependence Puzzle*, London Guildhall University.
- Çakır, M. & A. Bostan (2000), "Turizm Sektörünün Ekonominin Diğer Sektörleri ile Bağlantılarının Girdi-Çıktı Analizi ile Değerlendirilmesi", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 11, 35-44.
- Çalışkan, Ş. (2010), "Türkiye'de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk", *In Journal of Social Policy Conferences*, 59, 89-132.
- Çelik, A. (2004), "AB Ülkeleri ve Türkiye'de Gelir Eşitsizliği: Piyasa Dağılımı-Yeniden Dağılım", *Çalışma ve Toplum*, 3, 53-91.
- Dabla-Norris, M.E. et al. (2015), *Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective*, International Monetary Fund.
- Dixey, L. (2005), *Inventory and Analysis of Community Based Tourism in Zambia*, Production, Finance and Technology (PROFIT), Private Sector Development Programme, USAID.
- Duffy, L.N. et al. (2016), "Tourism Development in the Dominican Republic: An Examination of the Economic Impact to Coastal Households", *Tourism and Hospitality Research*, 16(1), 35-49.
- Dumitrescu, E.I. & C. Hurlin (2012), "Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels", *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Galor, O. & J. Zeira (1993), "Income Distribution and Macroeconomics", *The Review of Economic Studies*, 60(1), 35-52.
- Goldberg, P.K. & N. Pavcnik (2004), *Trade, Inequality, and Poverty: What Do We Know? Evidence From Recent Trade Liberalization Episodes in Developing Countries*, National Bureau of Economic Research, 1-50.

- Greenwood, J. & B. Jovanovic (1990), "Financial Development, Growth, and the Distribution of Income", *Journal of Political Economy*, 98(5-1), 1076-1107.
- Hacker, J.S. & P. Pierson (2010), *Winner-Take-All Politics: How Washington Made the Rich Richer- and Turned its Back on the Middle Class*, Simon and Schuster.
- Hamori, S. & Y. Hashiguchi (2012), "The Effect of Financial Deepening on Inequality: Some International Evidence", *Journal of Asian Economics*, 23(4), 353-359.
- Harrison, D. (2008), "Pro-Poor Tourism: A Critique", *Third World Quarterly*, 29(5), 851-868.
- Holloway, J.C. & N. Taylor (2006), *The Business of Tourism*, Pearson Education.
- Kelly, J.R. & V.J. Freysinger (2000), *21st Century Leisure: Current Issues*, Allyn & Bacon.
- Kinyondo, A. & R. Pelizzo (2015), "Tourism, Development and Inequality: The Case of Tanzania", *Poverty & Public Policy*, 7(1), 64-79.
- Kozak, M. & O. Bahar (2013), *Turizm Ekonomisi*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Kozak, N. vd. (2001), *Genel Turizm İlkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Kulendran, N. & K. Wilson (2000), "Is There a Relationship Between International Trade and International Travel?", *Applied Economics*, 32(8), 1001-1009.
- Kumar, R.R. (2014), "Exploring the role of Technology, Tourism and Financial Development: An Empirical Study of Vietnam", *Quality & Quantity*, 48(5), 2881-2898.
- Law, S.H. et al. (2014), "Financial Development and Income Inequality at Different Levels of Institutional Quality", *Emerging Markets Finance and Trade*, 50(1), 21-33.
- Lee, S. & J.T. O'Leary (2008), "Determinants of Income Inequality in US Nonmetropolitan Tourism-and Recreation-Dependent Communities", *Journal of Travel Research*, 46(4), 456-468.
- Li, H. et al. (1998), "Explaining International and Intertemporal Variations in Income Distribution", *The Economic Journal*, 108, 26-43.
- Li, H. et al. (2016), "Tourism and Regional Income Inequality: Evidence from China", *Annals of Tourism Research*, 58, 81-99.
- Lopez, L. & S. Weber (2017), "Testing for Granger Causality in Panel Data", *The Stata Journal*, 17(4), 972-984.
- Menyah, K. et al. (2014), "Financial Development, Trade Openness and Economic Growth in African Countries: New Insights From A Panel Causality Approach", *Economic Modelling*, 37, 386-394.
- Naceur, S.B. & R. Zhang (2016), "Financial Development, Inequality and Poverty: Some International Evidence", *International Review of Economics & Finance*, 61, 1-16.
- Oviedo-Garcia, M.A. et al. (2019), "Does Sun-and-Sea All-Inclusive Tourism Contribute to Poverty Alleviation and/or Income Inequality Reduction? The Case of the Dominican Republic", *Journal of Travel Research*, 58(6), 995-1013.
- Öztaş, K. (2002), *Turizm Ekonomisi: Genel Turizm Bilgileri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Parasız, İ. (2010), *İktisada Giriş*, Ezgi Kitabevi, İstanbul.
- Pedroni, P. (2000), "Fully Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels", *Advances in Econometrics*, 15, 93-130.
- Pesaran, M.H. (2004), *General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels*.

- Pesaran, M.H. (2007), "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence", *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Phillips, P.C. & B.E. Hansen (1990), "Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I (1) Processes", *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125.
- Proença, S. & E. Soukiazis (2008), "Tourism as an Economic Growth Factor: A Case Study for Southern European Countries", *Tourism Economics*, 14(4), 791-806.
- Scheyvens, R. (2001), "Poverty Tourism", *Development Bulletin*, 55, 18-21.
- Shahbaz, M. et al. (2019), "Tourism-Induced Financial Development in Malaysia: New Evidence from the Tourism Development Index", *Tourism Economics*, 25(5), 757-778.
- Sharpley, R. & P. Naidoo (2010), "Tourism and Poverty Reduction: The Case of Mauritius", *Tourism and Hospitality Planning & Development*, 7(2), 145-162.
- Şahin, D. (2017), "Akdeniz Ülkelerinde Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED)*, 7(14), 115-124.
- Şentürk, H.S. (2002), "Türk Gelir Vergi Sisteminde Gelir Kavramı", *Yüksek Lisans Tezi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Travel and Council (2018), <<https://wtcc.org/>>, 15.02.2020.
- Unur, K. (2004), "Turizmin Ekonomik Etkilerinin Ölçülmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(4), 114-142.
- Wilkinson, R.G. & K.E. Pickett (2009), "Income Inequality and Social Dysfunction", *Annual Review of Sociology*, 35, 493-511.
- World Tourism Organization (2020), <<https://www.unwto.org/>>, 07.02.2020.
- Zengin, B. (2010), "Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Reel ve Moneter Etkileri", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(1), 102-126.

Ek: 1
Seçilen 50 Ülkenin Ortalama İstatistikleri (1995-2018)

		GELİR EŞİTSİZLİĞİ (GİNI)	KİŞİ BAŞI GSYH	DIŞ TİCARET / GSYH	TURİZM GELİRLERİ / GSYH	ÖZEL SK. KREDİLERİ / GSYH
1	Arnavutluk	29.12	2905.78	68.06	6.48	22.41
2	Arjantin	46.42	8942.55	30.67	4.05	15.98
3	Ermenistan	33.13	2268.13	73.42	2.36	22.64
4	Avusturya	30.04	39537.47	92.39	7.33	90.56
5	Brezilya	55.71	7220.97	24.01	3.33	45.28
6	Şili	50.4	9657.89	63.84	3.04	85.41
7	Kosta Rika	48.42	6742.43	78.04	5.32	38.72
8	Fildişi Sahili	41.41	1082.75	79.88	3.07	17.76
9	Hırvatistan	32.27	10369.45	81.94	8.94	51.66
10	Güney Kıbrıs	31.84	23472.38	122.30	7.39	184.47
11	Dominik	48.34	4498.20	64.94	5.17	24.53
12	Mısır	31.09	2007.85	47.18	6.54	39.99
13	El Salvador	46.42	2726.35	70.69	3.28	47.61
14	Estonya	34.49	12001.46	142.91	3.91	60.50
15	Fransa	31.93	34340.35	54.95	3.85	86.91
16	Gürcistan	38.28	2362.12	83.01	5.29	25.77
17	Almanya	30.42	36877.26	70.64	3.81	97.75
18	Yunanistan	34.19	19919.61	54.22	5.98	80.04
19	Honduras	54.50	1590.33	117.54	4.94	43.38
20	İzlanda	27.58	46025.50	81.79	4.28	125.03
21	Hindistan	32.71	993.76	38.70	4.13	40.02
22	İtalya	34.67	29946.73	51.37	4.68	75.31
23	Ürdün	34.92	2788.36	117.55	5.73	74.00
24	Letonya	34.08	9462.47	100.55	3.12	81.33
25	Madagaskar	41.97	349.23	60.56	3.29	10.19
26	Malezya	45.8	7093.30	176.02	5.87	121.74
27	Malta	28.63	17847.56	261.24	4.39	100.72
28	Meksika	50.35	8159.15	58.93	7.95	22.33
29	Moğolistan	32.80	2004.30	110.25	3.79	31.52
30	Fas	40.12	2278.75	69.14	7.57	61.29
31	Nikaragua	47.29	1393.11	80.78	3.88	26.16
32	Norveç	27.4	66831	70.18	3.61	106.34
33	Pakistan	33.21	870.83	32.12	2.83	22.25
34	Peru	48.82	4008.57	43.86	3.45	28.37
35	Filipin	46.62	1791.57	83.58	6.97	38.84
36	Portekiz	37.91	18045.72	69.39	3.89	126.94
37	Ruanda	47.64	452.06	38.97	3.35	13.68
38	Slovenya	25.06	18490.78	122.26	3.58	37.32
39	Güney Afrika	61.72	5088.41	56.33	2.67	136.22
40	İspanya	33.83	24475.27	56.40	4.96	125.17
41	Sri Lanka	38.25	2073.16	65.81	3.56	33.46
42	Tacikistan	31.44	530.98	112.35	2.98	15.79
43	Tayland	40.33	4012.63	120.69	7.17	124.04
44	Tunus	38.66	3250.81	94	8.77	66.72
45	Türkiye	40.87	7687.11	48.28	3.92	36.24
46	Uganda	41.56	448.08	42.17	2.70	10.73
47	Birleşik Krallık	34.70	37168	54.53	3.91	138.38
48	Vietnam	36.01	1098.30	138.72	5.42	72.32
49	Zambiya	50.38	988.12	67.42	2.81	10.38
50	Avustralya	34.04	39891.22	41.07	3.17	87.74